

# Fideikommiss som kulturarv

Argumentation vid förlängningar av fideikommiss,  
1995–2006

MAGNUS BERGMAN

Lunds universitet

*Sverige har som enda land i världen fortfarande existerande fideikommiss. Detta trots att institutet varit ifrågasatt sedan 1800-talet, samt att en lag om dess avveckling började gälla 1964. I den här artikeln studeras fem fall mellan 1995 och 2006 då giltigheten för fideikommiss som stod i begrepp att avvecklas förlängdes av regeringen med hänvisning till skydd av kulturarv. Dels sätts utvecklingen på området i relation till fideikommissinstitutets långa historia och kulturarvsbegreppets framväxt, dels studeras hur fideikommiss konstruerades som kulturarv vid förlängningsprocesserna.*

## Inledning

Med fideikommiss avses i allmänhet en egendom som enligt ett testamente riktigt förordnande ärvs odelad av en enskild person. Oftast har det inneburit att äldste sonen ärvde hela egendomen, oaktat existensen av andra arvingar. Egendomen i fråga får heller i regel inte säljas, belånas eller avyttras på annat sätt. Till fideikommissens särart hör även att förordnandena som reglerade dem skulle gälla för "evärdlig tid". Grundtanken var alltså att när ett fideikommiss väl blivit inrättat skulle det gå utan att förminskas inom samma linje för all framtid.

Motsvarande institut var vanligt förekommande bland den europe-

Artikeln har granskats av två externa lektörer enligt modellen *double blind peer review*.

Arbetet med den här artikeln har finansierats med anslag från Vitterhetsakademien genom Bernadotteprogrammet, samt från P E Lindahls stipendiefond. Jag skulle vilja tacka Peter Aronsson, Irene A. Flygare, Göran Ulväng, Knut Weibull och Martin Dackling för värdefulla kommentarer och hjälp under arbetets gång.

---

Fil. dr Magnus Bergman (f. 1985) disputerade vid Malmö universitet 2021 på avhandlingen *Att höra det förflutna till: Adlig minneskultur och kollektiv identitet efter ståndssamhällets upplösning, 1869–1976*. Han är idag verksam vid Historiska institutionen, Lunds universitet.

E-post: [magnus.bergman@hist.lu.se](mailto:magnus.bergman@hist.lu.se)

iska adeln under framför allt tidigmodern tid, även om beteckningarna har skilt sig åt. *Mayorazgo, entail, fee tail, majorat* och stamhus är olika namn på liknande inrättningar, där man genom åsidosättandet av gängse arvsregler sökte undvika att en egendom splittrades på flera händer. Motivet var allt som oftast att garantera ättens sociala och ekonomiska ställning, genom att ge en medlem, ofta huvudmannen, ett betydande jordinnehav.

Vid en internationell jämförelse framstår det svenska fideikommissinstitutet dock som säreget. I Sverige inrättades fideikommiss som nämnts genom testamenten, medan de i andra länder främst utgick från kronan som en form av förläning. Det mest iögonfallande med de svenska fideikommissen är dock dess livslängd. 1810 förbjöds förvisso bildandet av nya fideikommiss, men först 1963 fattade riksdagen ett beslut om att även de bestående skulle avvecklas. Detta var inte bara sent, jämfört med andra länder,<sup>1</sup> avvecklingen utformades även på ett sådant sätt att den skulle komma att ta lång tid att genomföra. Detta ska beskrivas närmare längre fram. Här i inledningen kan det dock vara på sin plats att notera att man vid lagens tillkomst räknade till 181 enskilda fideikommiss, innefattande jordar om cirka 330 000 hektar sammanlagt.<sup>2</sup> Dessa skulle i regel avvecklas först när innehavaren avled. Vid undersökningsperiodens början, år 1995, återstod 78 fideikommiss, inklusive 35 med fast egendom,<sup>3</sup> vilket ger en uppfattning om avvecklingens takt.

I skrivande stund finns ännu ett tiotal fideikommiss kvar, även om också dessa enligt lagen ska avvecklas i framtiden. Hur kan det komma sig att Sverige, ofta beskrivet som modernt och progressivt, som enda land i världen fortfarande har existerande fideikommiss? Frågan har givetvis flera svar.<sup>4</sup> Ett av dem är att giltigheten för fem fideikom-

1. I Frankrike avvecklades motsvarande institut 1849, i Danmark 1919, och i Finland 1930, för att ta några exempel. Se Jens Beckert, *Inherited Wealth* (Princeton 2008); John Erichsen & Ditlev Tamm, *Grever, baroner og husmænd: Opgøret med de store danske godser 1919* (Köpenhamn 2014); Bo Lönnqvist, "Fideikommissen i Finland", *Saga och Sed* 2018; *Kungl. Gustav Adolfs akademis årsbok* (2019).

2. SOU 1959:40, *Avveckling av fideikommissen* (Stockholm 1959) s. 64, 70.

3. SOU 1995:128, *Kulturegendomar och kulturföremål: Delbetänkande av Kulturarvsutredningen* (Stockholm 1995) s. 208. I resterande fall bestod fideikommissen enbart av lösöre och/eller kapital.

4. För den politiska debatten rörande fideikommiss 1810–1964, se Magnus Bergman & Martin Dackling, "Between deplorable anachronism and valuable heritage: The persistence of the Swedish fideikommiss institution, 1810–1964", *Scandinavian Journal of History* 49:1 (2024) s. 92–133.

miss, vilka stod i begrepp att avvecklas, förlängdes av regeringen mellan 1995 och 2006. Det gällde följande egendomar: Fullerö i Västmanland, 1995,<sup>5</sup> Erstavik i Södermanland, 1998,<sup>6</sup> Övedskloster med de la Gardiska samlingen i Skåne, 2002,<sup>7</sup> samt Björnstorp och Svenstorp, även de i Skåne, 2006.<sup>8</sup> Giltigheten för dessa fideikommiss förlängdes i ett generationsled.<sup>9</sup>

I samtliga fall motiverades förlängningarna i första hand med kulturavargument. Fideikommisen i fråga ansågs innefatta kulturhistoriskt värdefulla byggnader, samlingar och miljöer, vilka löpte risken att förminska eller helt gå förlorade efter att fideikommissförordnandet upphört. Ett skifte av egendomarna hotade inte bara medföra dess splittning på flera ägare utan även att det ekonomiska underlaget för att hålla byggnader och annat i stånd skulle försvinna.

Man kan alltså konstatera att enskilda fideikommiss nära förknippas med kulturarv. Syftet med den här artikeln är att undersöka hur det blev så. Först kommer en mer allmänt hållen fråga att besvaras: Utifrån vilka förutsättningar kom fideikommiss att bli betraktade som kulturarv? I den delen tecknas först kortfattat bakgrunden till det svenska fideikommissinstitutet, varefter utvecklingen av lagstiftning studeras, dels gällande fideikommisen specifikt, dels på kulturmiljövårdens område, samt hur dessa relaterat till varandra. Efter det undersöks mer specifikt hur fideikommiss konstruerades som kulturarv i samband med förlängningsprocesserna 1995–2006. Källmaterialet som studeras producerades i samband med dessa processer, och beskriver samtidigt hur de gick till. De började med en ansökan från innehavaren eller om denne avlidit, hans efterlevande, där skälen för en förlängning lades fram. Den vidare beredningen sköttes av den genom avvecklingslagen skapade myndig-

5. Fullerö, Regeringsbeslut, 1995-08-24, Dnr Ku94/4799/Ka. Arkivmaterialet i den här artikeln är hämtat från fideikommissnämndens arkiv vid Kammarkollegium om ej annat anges. Arkivet är uppbyggt utifrån en dossier per enskilt fideikommiss, vars namn här anges kursiverat i källhänvisningarna.

6. Erstavik, Regeringsbeslut, 1998-04-23, Dnr Ku97/166/Ka.

7. Övedskloster, Regeringsbeslut, 2002-10-10 Dnr Ku2001/2422/Ka.

8. Björnstorp-Svenstorp, Regeringsbeslut, 2006-11-16 Dnr U2006, 4077/Kr. Björnstorp och Svenstorp är formellt två separata fideikommiss som dock innehas av samma person, varför de i sammanhangen som studeras här brukar behandlas som ett och samma.

9. Ett sjätte fideikommiss, Sandemar i Södermanland, ansökte om förlängning 2004, men ansökan tillstyrktes ej av regeringen då de sökande slutligen kom fram till att man ämnade bilda fideikommissaktiebolag i stället, Sandemar, Regeringsbeslut, 2004-12-09 Dnr Ju2004/11243/L2. Även ansökan rörande Sandemar ingår dock i föreliggande studie.



*Fullerö slott i Västmanland. Fideikommiss inom ätten Cronstedt sedan 1739. Vid ansökan om förlängning 1994 betonades byggnadernas och samlingarnas stora kulturhistoriska värde. Foto: Åke V. Larsson, 1962. Västerås Stadsarkiv.*

heten fideikommissnämnden. I förarbetena till avvecklingslagen klarjordes att nämnden skulle bestå av fem ledamöter. Ordförande och vice ordförande skulle vara lagkunniga, medan det bland de övriga ledamöterna skulle finnas kompetens på jord- och skogsbrukets område samt rörande "egendomar av kulturhistoriskt värde".<sup>10</sup> Nämnden remitterade frågan om förlängning till instanser som ansågs berörda, länsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet exempelvis. Utifrån deras svar och egna bedömningar sammanställde nämnden sedan ett rekommenderande utlåtande ställt till regeringen, som sedan fattade det slutgiltiga beslutet.

<sup>10</sup>. *Proposition nr 5* (1963) s. 159.

*Kulturarv, slott och herrgårdar*

På det stora hela saknas det tidigare forskning om fideikommiss eller motsvarande, både internationellt och i Sverige. Inte minst gäller detta för institutets senare del. Bristen på internationell forskning är härvidlag inte förvånande. Motsvarande institut avvecklades, som nämnts, långt tidigare än det svenska. Någon sentida historia finns alltså inte att studera. För svensk del kan dock en handfull verk nämnas. Avvecklingsbeslutet 1963 gav upphov till två kortare arbeten med historisk inriktning, med fokus på institutets äldre historia och avvecklingslagens tillkomst.<sup>11</sup> Ett antal juridiska framställningar har i senare tid utforskat det rättsliga läget på området. Här kan särskilt nämnas Thomas Erikssons *Avveckling av fideikommiss* från 2006, som behandlar avvecklingslagen och de juridiska förutsättningarna att hålla samman fideikommiss, inklusive möjligheten till förlängning.<sup>12</sup> Slutligen kan nämnas att fideikommissinstitutet i allmänhet och förlängningsärendena i synnerhet hamnade i det allmänna blickfånget i och med publiceringen av Björn af Kleens bok *Jorden de ärvde* år 2009.<sup>13</sup>

Någon studie motsvarande den här föreliggande, en övergripande historisk analys av förlängningarna av fideikommiss i relation till kulturarvsbegreppet och dess framväxt, har ännu inte genomförts. Teoretiskt hämtas utgångspunkterna från forskningsfältet *heritage studies*. Då det även inom detta specialiserade fält existerar en synnerligen heterogen användning av begreppet krävs här en närmare operativ definition.<sup>14</sup>

I likhet med Laurajane Smiths teoretiska utgångspunkt kommer kulturarv i det här sammanhanget således inte främst att förstås som de ting eller platser som sorteras under begreppet, utan som en uppsättning värderingar och meningsbärande förståelser som styr synen på

11. Kjell-Åke Modéer, "Fideikommissinstitutet i svensk rätt: en rätthistorisk skiss", i *Vetenskapssocieteten i Lund Årsbok* (1978); Stig Jägerskiöld, "Farväl till fideikommiss?", *Fornvännen*, vol. 58 (1963).

12. Thomas Eriksson, *Avveckling av fideikommiss: En juridisk framställning om hur fideikommisssegondom kan sammanhållas* (Uppsala 2006). Se även Nina Lagerås, *En förlängning av fideikommisset vid synnerligt kulturhistoriskt värde: En kritisk granskning av gällande rätt*, Kandidatuppsats, Juridiska fakulteten i Lund (2017), samt Christina Jönsson, *Fideikommiss: En utvärdering*, Examensarbete, Juridiska institutionen, Uppsala (2022).

13. Björn af Kleen, *Jorden de ärvde* (Stockholm 2009).

14. David C. Harvey, "Heritage Pasts and Heritage Presents: Temporality, meaning and the scope of heritage studies", *International Journal of Heritage Studies*, vol. 7, no. 4 (2001) s. 319–339. Yahaya Ahmad, "The Scope and Definitions of Heritage: From Tangible to Intangible", *International Journal of Heritage Studies*, vol. 12, no. 3 (2006) s. 292–300.

och hanteringen av sagda begrepp.<sup>15</sup> Undersökningens fokus kommer därmed inte ligga på kulturarvsobjekten som sådana utan de processer genom vilka de tillskrevs värde. Samtliga lämningar av det förflutna ges inte samma värde, bevarandet av somligt prioriteras, medan annat väljs bort, mer eller mindre medvetet.<sup>16</sup> Det rör sig följaktligen om en process av definition och urval, exempelvis: Vad ska bevaras: byggnader, föremål, samlingar, helheter, miljöer? Varför: varför just den byggnaden och inte den? Samt hur: av vem, med vilka metoder, vem ska betala?<sup>17</sup> Dessa processer resulterar i att vissa fenomen förknippade med det förflutna tillförs kategorin kulturarv, och blir föremål för mer eller mindre omfattade insatser från samhället eller enskilda.<sup>18</sup> Som kommer att framgå präglades förlängningarna av fideikommiss under den här studerade perioden i hög grad av nyss nämnda frågeställningar, på ett övergripande sätt formulerat som: bör förlängningarna genomföras eller ej.

Betonandet av kulturell process i sammanhanget bör dock inte skymma förförståelse eller kontext. Slott och herrgårdar, som det rör sig om här, kan sägas inneha en särställning i västvärlden som bevaransvärda monument *par excellence*. Platsernas högt värderade arkitektur, konstsamlingar, parkanläggningar, och långa historia ingår som centrala delar av det Smith kallar "authorized heritage discourse", en av det allmänna och experter underbyggd förståelse av kulturarv som hon menar främst speglar den västerländska elitens värderingar.<sup>19</sup> Ambitioner att bredda kulturarvet till att även inkludera lämningar av de bredare folklagren och mer sentida fenomen har inte i sig hindrat slott och herrgårdar från att fortsatt inta en särställning i sammanhanget.

Det är dock värt att betona att även denna ställning har en historia. En förutsättning för att något ska tillskrivas status av kulturarv är givetvis att det förstås som representativt för en förgången tidsperiod.<sup>20</sup>

15. Laurajane Smith, *Uses of Heritage* (New York 2006) s. 11. Harvey (2001) s. 336

16. Richard Pettersson, *Den svenska kulturmiljövårdens värdegrunder: En idéhistorisk bakgrund och analys* (Umeå 2003) s. 45.

17. Jes Wienberg, *Heritopia: World heritage and modernity* (Lund 2021) s. 173.

18. Richard Pettersson, *Kulturell turism: En historisk översikt och analys om kulturarvsturism i Sverige* (Umeå 2021) s. 197–198.

19. Smith (2006) s. 11–12. Se även: Göran Ulväng, "Till erinran av dem som där bott och verkat och sammanbragt samlingarna": Slotts- och herrgårdsmuseer i Sverige under 1900-talet (Stockholm 2021) s. 24–29; Arne Bugge Amund, Aina Aske & Ellen Rodvang (red.), *Opphøyd og oversett: Norske herregårdsmuseer* (Oslo 2022).

20. Jmf Pierre Nora, "Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire", *Representations*, no. 26 (1989) s. 7–24.

I Peter Mandlers inflytelserika bok *The fall and rise of the stately home* från 1997 beskriver författaren den brittiska herrgårdens skiftande konjunkturen i skärningspunkterna mellan nationellt kulturarv, privatbostad, jordbruksenhet och turistmål. Först på 1970-talet framträder den som en ohotad symbol. Mandler kopplar detta till årtiondets kriser: arbetslöshet, strejker, oljekris. En utbredd skepsis mot det moderna projektet gjorde att herrgården kom att uppskattas som "England's greatest contribution to Western civilization".<sup>21</sup> Det fick långtgående politiska effekter, bland annat skattelättnader för innehavare av herrgårdar med motkravet att de skulle öppnas upp för besök av allmänheten.<sup>22</sup>

För svenskt vidkommande hävdar Karin Lindvall i sin studie av herrgårdsturism att de svenska herrgårdarna under årtiondena efter 1900 blev "mer och mer historiska. De representerade inte längre i första hand det nymodiga och utvecklande utan fick allt oftare stå för dels äldre historia och rikshistoria, dels ett försvinnande traditionellt samhälle."<sup>23</sup> Göran Ulväng beskriver en utveckling där herrgårdarna under mellankrigstiden kom att ses som kulturarv, i takt med att fler såldes, omvandlades till andra ändamål eller revs. Först under 1900-talets senare del accepterades de elitbetonade herrgårdarna som allmänna kulturarv, inte minst tydligt genom etablerandet av regelrätta herrgårdsmuseer.<sup>24</sup> Kopplingen mellan herrgård och kulturarv existerade alltså redan vid början av den här artikelns undersökningsperiod. Utvecklingen på området efter avvecklingslagens tillkomst bidrog dock i högsta grad till att just fideikommiss kom att betraktas som kulturarv i sådan grad att förlängningarna 1995–2006 genomfördes. Denna utveckling ska studeras närmare längre fram. Synen på herrgården i sig och som kulturarv är sammanfattningsvis långt ifrån statisk över tid, även om kulturarvsvdiskursen som sådan tenderar att betona kontinuitet framför förändring.

21. Peter Mandler, *The fall and rise of the stately home* (London 1997) s. 401.

22. Mandler (1997) s. 407.

23. Karin Lindvall, "Praktiga egendomar, stilenligt kulturarv och trevliga besöksmål: Turismens herrgårdsbilder.", i Mats Hellspång, Karin Lindvall, Nicole Pergament & Angela Rundquist (red.), *Herrgårdsmantik och statarelände: En studie av ideologi, kulturarv och historieanvändning* (Kristianstad 2004) s. 69. Se även Angela Rundquist, "Minnenas herrgårdar: Bilder och berättelser i memoarer", i Hellspång *et al.* (2004); Magnus Bergman, *Att höra det förflutna till: Adlig minneskultur och kollektiv identitet efter ståndssamhällets upplösning, 1869–1976* (Malmö 2021) s. 274–298.

24. Ulväng (2021) s. 13.

Det svenska fideikommissinstitutets historia ska härnäst kortfattat beskrivas. Den kan delas in i tre perioder: en tillkomstfas, en mellanfas samt avvecklingsfasen. Den här artikeln ska framför allt behandla den sistnämnda, men för att besvara frågan om förutsättningarna för att fideikommiss skulle komma att betraktas som kulturarv ska de två föregående också behandlas.

### *De svenska fideikommissen från tillkomst till avveckling*

Impulsen kom söderifrån. Adelsmän som tjänstgjort på kontinenten och där stött på fideikommiss tog med konceptet hem. Avsikten var att, "till sin familjs heder och konservation",<sup>25</sup> hindra egendom från att via arv splittras på många händer. Legaliteten var från början inte helt uppenbar. Först efter reduktionen och 1686 års testamentstadga tydliggjordes rättsläget, bland annat att fideikommiss enbart fick bildas av avlingejord, det vill säga förvärvat jord, i motsats till arvejord.<sup>26</sup> Rätten konfirmerades sedan i 1734 års lag och bildandet började ta fart. Att skriva testamente "med eller utan villkor"<sup>27</sup> stod vem som helst fritt, men fideikommiss kom framför allt att stiftas av adeln. 1700-talets andra hälft blev höjdpunkten för bildandet.<sup>28</sup> Delvis som en reaktion på detta avskaffades rätten att stifta fideikommiss på revolutionsriksdagen 1809/1810. Lagstiftarna befarade att alltför mycket jord skulle bindas upp i fideikommissen, något som gick stick i stäv med deras övergripande ambition att skapa en fri jordmarknad.<sup>29</sup> De redan inrättade fideikommissen lämnades dock orörda. Därmed började mellanperioden, 1810–1963, som kännetecknas av fideikommissens fortsatta, men successivt alltmer ifrågasatta, existens. Liksom adeln som helhet skulle komma att bli under perioden utgjorde fideikommissen nu en stängd grupp, i betydelsen att inga nya inrättningar tillkom. Det är dock värt att påpeka att institutet aldrig varit fullt så statisk som det kan förefalla. Förändringar inom fideikommissen förekom, exempelvis skedde försäljningar

25. Åke Holmbäck, *Om 1686 års testamentstadga: Föreläsningar vid Uppsala universitet* (Stockholm 1916) s. 73.

26. Holmbäck (1916) s. 74–75.

27. *Sveriges rikes lag: Gillad och antagen på riksdagen år 1734* (Stockholm 1984) s. 36.

28. Magnus Bergman, Martin Dackling, Brita Planck, Göran Ulväng, "Fideikommissens uppgång och fall – exemplet Färna bruk", i *Bergslagshistoria Årgång/årsbok 34/2022* (2022) s. 47.

29. Christer Winberg, *Grenverket: Studier rörande jord, släktskapssystem och ståndsprivilegier* (Stockholm 1985) s. 195–199.

och byten efter permutationsbeslut från Kungl. Maj:t. Dessutom förekom fall då de upplöstes helt i samband med konkurser eller att enskilda linjer dog ut.<sup>30</sup>

Med tanke på de många och omfattande reformer som genomfördes under mitten av 1800-talet är det förvånande att det dröjde till 1882 innan de bestående fideikommissen kom under politisk attack. Eller kanske är det just det faktum att lagstiftarna hade annat för sig som är orsaken. Hursomhelst åtog sig A.O. Wallenberg i sin egenskap av ledamot av första kammaren uppgiften att få till ett avskaffande. I sin motion till första kammaren pläderade han för att institutet stred mot principen om lika arvsrätt.<sup>31</sup> Motionen röstades ned, men blev startskottet på årtionden av manglande. Fideikommissen försvarades under denna period på grundval av att de en gång tillkommit under legala former och att efterkommande lagar inte borde ha retroaktiv verkan,<sup>32</sup> medan de av andra, i Wallenbergs anda, kritiserades för att vara orättvisa och otidsenliga.<sup>33</sup> Kritiken kan beskrivas som en sorts motsats till den efterkommande kulturarvslogiken. Fideikommissen var förlegade, en atavistisk rest från ett tidigare historiskt stadium och hade som sådana inget existensberättigande. Samtidigt innebar de en särslagstiftning, något som varit ståndssamhällets själva grundval men som nu blivit förkastligt. Först år 1914 delades denna uppfattning av majoriteten i Riksdagen, och ett beslut fattades om att även de bestående fideikommissen skulle avvecklas.<sup>34</sup>

Det är anmärkningsvärt att man under alla år som frågan var uppe inte ägnade någon energi åt att formulera hur fideikommissen skulle avvecklas. Den uppgiften lämnades med varm hand åt utredningsväsendet. Att det inte var något enkelt åliggande illustreras av att det krävdes fyra utredningar och 50 år innan ett lagförslag kunde antas.

### *Förutsättningar för en kulturarvssyn på fideikommiss: avveckling med varsam hand*

Innehållet i utredningarna ska här inte redovisas i detalj. Det räcker att konstatera att en koppling mellan fideikommiss och en logik som motsvarar en auktoriserad kulturarvsdiskurs för första gången fram-

30. Bergman *et al.* (2022) s. 49–50.

31. *Motioner i FK N:o 24 (1882)* s. 3–5. Se även Bergman & Dackling (2023) s. 98–100.

32. *Riksdagens protokoll, AK N:o 28 (1882)* s. 12–15.

33. *Laguskottets utlåtande N:o 37 (1889)* s. 10; *Riksdagens protokoll, FK N:o 37 (1889)* s. 34.

34. *Riksdagens protokoll, FK N:o 57 (1914)* s. 32.

kommer i 1935 års utredning, den tredje i ordningen. Utredaren, Emil Sandström, gav där uttryck för en medvetenhet om fideikommissens kulturvärden, samt risken för att dessa skulle skingras vid en avveckling.<sup>35</sup> Det bekymret var dock inte större än att institutet i sin helhet fortsatt ansågs utgöra ”en på numera föräldrade åskådningar grundad rättslig anomali, som för ett fåtal medför en privilegierad ställning och för av dem innehavd jord en särregim som i sig själv icke är önskvärd”.<sup>36</sup> Av de tillfrågade remissinstanserna var det Riksantikvarieämbetet som starkast betonade en kulturarvsliknande syn, då man framhöll att fideikommissen utgjorde relikter från ett äldre kulturellt stadium, som Sverige gott kunde kosta på sig att bevara.<sup>37</sup> Som visats ovan har både Lindvall och Ulväng pekat ut mellankrigstiden som den period då herrgårdar började ses som kulturarv. Samtidigt som sådana röster började höras, och sedermera gjorde visst avtryck i lagstiftningsarbetet, var fideikommissens ”kulturhistoriska värde” eller liknande formuleringar, som bör ses som föregångare till kulturarvsbegreppet, dock fortsatt underordnat andra aspekter. Betydelsen av den delen av frågan var exempelvis inte så stor att avvecklingens genomförande på allvar ifrågasattes, annat än av enskilda aktörer.

Avvecklingslagen trädde också i kraft 1 januari 1964, dock efter att ännu en utredning genomförts. Då inleddes den tredje perioden, avvecklingsfasen. Medan det är tydligt att lagens utformning speglar en medvetenhet om fideikommissens kulturhistoriska värden är det viktigt att framhålla att dessa inte erkändes större betydelse än exempelvis ekonomiska aspekter.

Lagens bestämmelser var i korthet följande. Den som innehade ett fideikommiss då lagen började gälla fick behålla den rättigheten till sin död. Först därefter påbörjades den formella avvecklingen av fideikommisset. Det stora flertalet fideikommiss beräknades kunna avvecklas utan vidare insatser. I de fall då det fanns ekonomiska eller kulturella incitament för ett fortsatt sammanhållande av en egendom fanns dock vissa specialbestämmelser. Det främsta verktyget som lagen förordade för att åstadkomma detta var bildandet av fideikommissaktiebolag. Det

35. *SOU 1935:50* (1935) s. 25.

36. *SOU 1935:50* (1935) s. 24. Se även: Martin Dackling, ”Feodalismen försvarad: Fideikommissfrågan i 1930-talets Sverige”, i Maria Sjöberg (red.), *Allvarligt talat: Berättelser om livet* (Göteborg 2018) s. 517.

37. Citerad i *Proposition nr 5* (1963) s. 80.

var en ny bolagsform, där fideikommissets egendom i samband med avvecklingen överfördes till ett nybildat aktiebolag vars tillgångar inte fick splittras, med fideikommissets arvingar som aktieägare. Syftet var delvis att säkerställa att kulturhistoriska värden inte gick förlorade, men fideikommissens betydelse som rationellt drivna storjordbruk och skapare av arbetstillfällen på landsbygden, tillskrevs minst lika stor vikt.<sup>38</sup> Tryggheten av ekonomin ansågs dessutom vara en förutsättning för kulturvärdernas bevarande. I riksdagen var man mån om att det skulle röra sig om en avveckling "med varsam hand".<sup>39</sup> § 6 i avvecklingslagen medgav även förlängningar av fideikommissurkundernas bestämmelser, de skulle dock enbart medges i undantagsfall och som regel för att underlätta en avveckling i framtiden.<sup>40</sup> Det blev den nybildade fideikommissnämndens uppgift att bereda sådana eventuella ärenden, samt att överse och bistå avvecklingen.<sup>41</sup>

Ett tidigt ärende för nämnden bör avslutningsvis nämnas här, nämligen förlängningen av Boo fideikommiss i Närke 1969. Fram till 1995 var detta det enda fideikommiss med fast egendom som förlängts.<sup>42</sup> Det är dock belysande att det främst var ekonomiska skäl som åberopades i ansökan den gången, snarare än skyddet av kulturvärderna.<sup>43</sup> Det är följaktligen ännu ett belägg för att fideikommissen på 1960-talet inte i första hand betraktades som kulturarv.

38. *Proposition nr 5* (1963) s. 23–25. Se även *Lag (1963:583) om avveckling av fideikommiss*.

39. *Debatt AK Nr 34* (1963) s. 53; *Debatt FK Nr 34* (1963) s. 55.

40. Lagparagrafen om förlängning tillkom ursprungligen med tanke på Skokloster slott. Fallet var speciellt. Enbart själva slottsbyggnaden med inventarier, inklusive den världsunika vapensamlingen, var fideikommiss, inom ätten von Essen. Den omkringliggande marken var det inte, faktiskt inte ens marken som slottet stod på. Vid en avveckling skulle alltså de ekonomiska förutsättningarna för att underhålla byggnaden vara mycket begränsade, varför en förlängning av fideikommissurkundernas bestämmelser kunde anses vara nödvändig. Under det fortsatta lagstiftningsarbetet framhölls att även andra fall kunde komma i fråga om förlängning. Det framhölls dock att det skulle röra sig om undantag, och att det slutliga målet alltid skulle vara att fideikommissen skulle avvecklas. (*proposition nr 5 år 1963*, s. 131) Skokloster slott köptes in av staten 1967 efter en enskild överenskommelse med fideikommissarien Rutger von Essen. Den lagparagraf som ursprungligen tillkommit just för Skokloster användes alltså aldrig i det fallet. Se även: Eriksson (2006) s. 54–55.

41. K.G. Grönhagen, "Fideikommissnämndens praxis i permutationsärenden", *Förvaltningsrättslig Tidskrift* (1985:3) s. 94.

42. Gallierasamlingen, ett lösöresfideikommiss inom ätten Bernadotte, förlängdes tills vidare år 1964.

43. *Boo*, Ansökan daterad 1968-10-17.

*Kulturarvets växande betydelse*

För att förstå den fortsatta utvecklingen på området bör man ha i åtanke att framväxten av kulturarv, eller *heritage* på engelska, som hegemoniskt begrepp huvudsakligen ägde rum efter att 1964 års avvecklingslag stiftats. År 1972 antog UNESCO *The World Heritage Convention*, som har tillskrivits en väsentlig betydelse för begreppets internationalisering och popularisering.<sup>44</sup> Under årtiondena som följde antogs en rad liknande konventioner eller motsvarande, som syftade till skyddandet av olika historiska platser och miljöer, allt som oftast i UNESCO:s regi.<sup>45</sup> David Lowenthal noterade i boken *The Past is a Foreign Country* från 1985 att "[t]he past is everywhere".<sup>46</sup> 1998 gällde samma sak för "*heritage*".<sup>47</sup> Under samma period etablerades studiet av kulturarv som akademiskt fält.<sup>48</sup> Andra har beskrivit utvecklingen som en "*boom*",<sup>49</sup> eller "*fever*";<sup>50</sup> karaktäriserad av kulturarvsbegreppets anammande av en bred allmänhet, tillsammans med en genomgripande kommersialisering, skapandet av en veritabel "*heritage industry*".<sup>51</sup> På ett övergripande plan kan man fråga sig om det på det sena 1900-talet infann sig ett tillstånd som skulle kunna kallas *peak* kulturarv. Även om ramverket för denna utveckling i första hand var internationellt ägde den i mångt och mycket rum inom en nationell kontext, där exempelvis egna definitioner och prioriteringar gjorde sig gällande.<sup>52</sup> I det följande kommer jag därför att fokusera på det svenska exemplet.

Kalla krigets slut och medlemskapet i EU har lyfts fram som viktiga katalysatorer för kulturarvets ökade betydelse i Sverige.<sup>53</sup> Det vidare begreppet kulturarv skulle ha svarat bättre på frågan vad den europeiska gemenskapen bestod av än de äldre nationella berättelserna, eller de tidigare så livsavgörande säkerhetspolitiska betänkligheterna. På ett tydligare och mer frekvent sätt än tidigare kom kulturarv och bevarande

44. Wienberg (2021) s. 177; Rodney Harrison, *Heritage: Critical approaches* (Milton Park, Abingdon 2013) s. 67.

45. Ahmad (2006) s. 293.

46. David Lowenthal, *The past is a foreign country* (Cambridge 1985) s. XV.

47. David Lowenthal, *The heritage crusade and the spoils of history* (Cambridge 1998) s. xiii.

48. Wienberg (2021) s. 172–175.

49. Harrison, (2013) s. 68–69.

50. Barbara A. Misztal, *Theories of social remembering* (Buckingham 2003) s. 2.

51. Robert Hewison, *The heritage industry: Britain in a climate of decline* (London 1987).

52. Ahmad (2006) s. 296–299.

53. Lars-Eric Jönsson, "Politiska projekt, osäkra kulturarv: En inledning", i Lars-Eric Jönsson (red.), *Politiska projekt, osäkra kulturarv* (Lund 2017) s. 7–11; Pettersson (2003) s. 56–57.

att figurera i politiska sammanhang under 1900-talets sista årtionden. Ett antal exempel relevanta för just fideikommissen följer.

År 1979 lades betänkandet *Kulturhistorisk bebyggelse – värd att vårda* fram, i vilket författarna förordade att staten i högre utsträckning än tidigare skulle bidra ekonomiskt för att bevara slott och herrgårdar, bland annan kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Samtidigt konstaterades att det yttersta ansvaret för bevarande låg på ägarna själva.<sup>54</sup> Samma uppfattning gjordes gällande i rapporten *Att förvalta kulturmiljöer* från 1991.<sup>55</sup> Intressant i sammanhanget är att arvskiten av kulturhistoriskt värdefulla egendomar här lyftes fram som särskilt problematiska, då de genom att fördela egendomarna på flera arvingar tenderade att urholka det ekonomiska underlaget som möjliggjorde ett bevarande. Den pågående avvecklingen av fideikommissen framhölls som särskilt problematisk i det hänseendet, även om de fulla implikationerna ännu inte blivit synliga, på grund av avvecklingens utformning.<sup>56</sup> Som kommer att framgå blev denna problemställning fortsatt vägledande. Detta bör i sin tur ses i perspektiv av den ambition som var vägledande under perioden, nämligen att flytta fokus från enskilda, bevaransvärda elitmonument, till en mer holistisk kulturmiljövård.<sup>57</sup>

År 1991 grundades Kulturdepartementet, sedermera med egen kulturarvsavdelning.<sup>58</sup> År 1994 tillsatte chefen för departementet den så kallade Kulturarvsutredningen med uppdrag att utreda en rad frågor kopplade till skyddet av kulturföremål och -miljöer. Samma år hade fideikommissnämnden i en skrivelse till regeringen gett uttryck för uppfattningen att de medel som lagen erbjöd för att skydda fideikommissens kulturhistoriska värden inte var effektiva.<sup>59</sup> Framför allt ansåg nämnden att bildandet av fideikommissaktiebolag inte i tillräckligt hög utsträckning säkerställt skyddet av kulturhistoriska värden. Även statens rätt till inlösen ansågs verkningslös, då den aldrig använts på grund av bristande

54. SOU 1979:17 *Kulturhistorisk bebyggelse – värd att vårda: Betänkande av byggnadsvårdsutredningen* (Malmö 1979) s. 21–26.

55. SOU 1991:64 *Att förvalta kulturmiljöer: En rapport från utredningen om förvaltning av vissa kulturmiljöer* (Stockholm 1991) s. 5–6.

56. SOU 1991:64 (1991) s. 122.

57. Pettersson (2003) s. 60.

58. Se Jönsson (2017) s. 11. Han lyfter även fram 1987/88 års kulturproposition, Regeringen Bildts regeringsförklaring 1991 och läroplanen för gymnasiet 1992/1993 som exempel på kulturarvets användning i politiska sammanhang.

59. Refererad i SOU 1995:128 (1995) s. 207.

ekonomiska resurser och/eller politisk vilja. Nämnden ansåg också att en lagändring som skulle medge bildandet av stiftelser av fideikommiss-egendomar skulle vara en gångbar lösning.<sup>60</sup> Kulturarvsutredningen fick därefter i uppgift att utreda även dessa frågor, samt genomföra en översyn av avvecklingslagens utformning.

### *Kulturarvsutredningen*

Utredningens delbetänkande *Kulturegendomar och kulturföremål* presenterades 1995. Utredarna delade i hög grad fideikommissnämndens syn på situationen. Man ansåg att avvecklingen av fideikommissen förvisso fortlöp planerligt, men med konsekvens att "stora kulturvärden skingrats".<sup>61</sup> Framför allt framhölls att svårigheterna med att bevara värdefulla helhetsmiljöer, och inte bara enskilda föremål eller samlingar, hade varit stora. I likhet med nämnden konstaterade utredarna att en restriktiv praxis hade etablerats, där de medel som lagen medgav i form av förlängning eller inlösen sällan eller aldrig hade utnyttjats.<sup>62</sup>

Utredningen delade in de kvarvarande fideikommissen i tre kategorier. Kategori 1 innebar att ett samlat bevarande var av nationellt intresse. Avvecklingen borde inte godtas förrän en långsiktig lösning tagits fram. Kategori 2 innebar att ett samlat bevarande var angeläget, och borde främjas av staten. Kategori 3 innebar att inga särskilda skyddsåtgärder krävdes.<sup>63</sup> Samtliga fideikommiss som sedermera var föremål för förlängning placerades i kategori 1, förutom Björnstorp som placerades i kategori 2.<sup>64</sup>

Två huvudsakliga lösningar föreslogs. Utredningen förordade för det första att förlängningar i enlighet med avvecklingslagens § 6 skulle medges i högre utsträckning än tidigare i de fall där fideikommisssegendomen hade "särskilt" kulturhistoriskt värde, en uppmjukning av lagtextens "synnerligt", samt då inte "ett långsiktigt bevarande av dessa värden tryggats på annat sätt".<sup>65</sup> Slutmålet var fortsatt att fideikommissen skulle avvecklas i enlighet med lagen, men avvecklingen skulle inte längre "force-

60. *SOU 1995:128* (1995) s. 207.

61. *SOU 1995:128* (1995) s. 209.

62. *SOU 1995:128* (1995) s. 209–210.

63. *SOU 1995:128* (1995) Bilaga 2, s. 2.

64. *SOU 1995:128* (1995) Bilaga 2, s. 1–4.

65. *SOU 1995:128* (1995) s. 213.

ras så att betydande kulturvärden riskerar att skadas”.<sup>66</sup> Formuleringarna ger vid handen att förlängningarna i fråga inte skulle gälla tills vidare, utan under en avgränsad tid, varefter en mer gynnsam avveckling ur kulturvårdssynpunkt skulle kunna genomföras. Den andra föreslagna lösningen bestod i att tillåta innehavaren av fideikommiss att överföra egendom med särskilt kulturhistoriskt värde till en stiftelse med syftet att bevara den sammanhållen.<sup>67</sup> Man konstaterade att så redan skett genom permutationsbeslut, gällande Krapperup i Skåne, och tog det som intäkt på att förslaget vore en acceptabel lösning. Den existerande lagtexten medgav inte uttryckligen bildandet av sådana stiftelser, varför en ändring av lagen föreslogs.<sup>68</sup>

I den kulturavsproposition som överlämnades till riksdagen 6 maj 1999 fick förslagen dock inget gehör. Detta trots att flera remissinstanser varit positiva till Kulturarvsutredningens förslag,<sup>69</sup> samt att det även fanns visst stöd i riksdagen.<sup>70</sup> Ansvarig minister var Marita Ulvskog. Hon ansåg inte att det fanns skäl till att ompröva syftet med avvecklingslagen. Fideikommissen skulle avvecklas, och utrymmet för förlängningar borde därför vara fortsatt begränsat. Vad gällde stiftelser ansågs dessa ligga nära fideikommissens utformning, och därmed motverka avvecklingslagens huvudsakliga syfte, vilket enligt ministern var att återföra egendom från fideikommissets bundna form till vanlig succession.<sup>71</sup>

Utifrån utredningen och den efterföljande propositionen kan man konstatera att det bland utredarna, fideikommissnämnden samt ett antal kulturinstitutioner – men inte hos regeringen – existerade en utbredd syn på de kvarvarande fideikommissen som i första hand ett kulturarv som behövde skyddas, snarare än ett förlegat rättsinstitut som måste avvecklas. Med Laurajane Smith kan man tala om existensen av en etablerad kulturarvsdiskurs, som i hög grad påverkade förhållningen till fideikommissen.

Om avvecklingslagen en gång formulerats på ett mer radikalt vis, till

66. SOU 1995:128 (1995) s. 213.

67. SOU 1995:128 (1995) s. 217.

68. SOU 1995:128 (1995) s. 220.

69. Proposition 1998/99:114 Kulturarv – kulturmiljöer och kulturföremål, s. 59.

70. Motion i riksdagen: 1998/99 Kr37, Elisabeth Fleetwood.

71. Proposition 1998/1999:114, s. 59. Däremot genomfördes en del ändringar i beskattningen av fideikommissaktiebolag, vilket stimulerade bolagsbildandet. Se: Lag (1999:1043) Lag om ändring i lagen (1963:587) om inkomstbeskattning av fideikommissbo, m.m. Mellan 1999 och 2005 bildades inte mindre än tio fideikommissaktiebolag.

exempel att fideikommissen skulle avvecklas omgående, hade inga fideikommiss överlevt länge nog för att uppleva den omvärdering med kulturarv som riktmärke som här skedde. Möjligen var det faktum att de kvarvarande var så få om något en katalysator för processen. Vid tillfället för Fullerös ansökan om förlängning 1995 hade de delar av avvecklingslagen som syftade till att i undantagsfall erbjuda ett skydd för fideikommissens kulturvärden således hamnat i en ny dager. I stället för utebliven ny lagstiftningen på området skulle en praxis komma att etableras utifrån redan existerande lagtext, vilken resulterade i de fem förlängningarna av fideikommiss 1995–2006, något paradoxalt med tanke på Ulvskogs åsikt i frågan. Noterbart är slutligen att de två första av dessa, gällande Fullerö 1995 respektive Erstavik 1998, beviljades efter skrivelsen men före framläggandet av kulturarvspropositionen. Därmed är det dags att övergå till ansökningsprocesserna i fråga.

### *Förlängningarna av fideikommiss och processernas aktörer*

I föregående del har förutsättningarna för att fideikommiss kom att betraktas som kulturarv studerats, främst avvecklingslagens bestämmelser och den efterföljande utvecklingen inom utredningsväsendet. Nu har turen kommit till själva förlängningarna. Som nämnts i inledningen kommer fokus ligga på processen och de aktörer som verkade inom dem, som genom val av argument, beskrivningar, utlåtanden och beslut konstruerade fideikommiss som kulturarv.<sup>72</sup> Förlängningsprocessen innefattade tre grupper av aktörer. De var: 1. Intressenterna. Fideikommissarie med bröstarvingar inklusive efterträdaren. För att en förlängning skulle komma till stånd krävdes först en ansökan från denna grupp. 2. Fideikommissnämnden, vilken hade till uppgift att bereda ärendet, inklusive de experter som agerade remissinstanser, samt slutligen 3. Regeringen, genom kulturministern, som hade att ta ställning till om förlängningen skulle beviljas eller ej.

### *Intressenterna*

För att få en fideikommissurkunds bestämmelser förlängda var man tvungen att ansöka om det. De fem ansökningar som studerats här bestod i huvudsak av följande. Det övergripande målet var givetvis att

72. Petterson (2021) s. 197–198; Wienberg (2021) s. 173.

motivera varför § 6 i avvecklingslagen skulle appliceras. Värdet av egendomen som kulturarv var härvidlag det centrala budskapet. Detta kunde etableras genom att åberopa Kulturarvsutredningens kategoriindelning, förarbetet till avvecklingslagen och/eller facklitteratur. Man redogjorde för anmärkningsvärd bebyggelse, gärna med namngivna kända arkitekter, samlingarnas omfattning och innehåll.<sup>73</sup> Egendomens ekonomiska förutsättningar behandlades, främst i relation till kostnader för underhåll av kulturhistoriskt värdefulla byggnader och liknande. Även naturvärden åberopades i en del fall.<sup>74</sup> En motivering till varför bolagsbildning inte kunde komma i fråga var i regel nödvändig, då lagen främst förordade detta. Antingen angavs att de ekonomiska förutsättningarna gjorde bolagsformen icke-önskvärd, eller så ansågs en uppdelad ägandeform som kontraproduktiv för ett enhetligt bevarande av egendomen.<sup>75</sup> Slutligen ville man i ansökningarna visa att en avveckling skulle hota de värden som fideikommisset fram till dess hade bevarat.<sup>76</sup>

Ansökan gällande Fullerö, från 1994 och undertecknad Carl Johan Cronstedt i sin egenskap av efterträdare till Carl Wilhelm Cronstedt, kan exemplifiera ovanstående. Fideikommissets kulturhistoriska värde, begreppet kulturarv användes inte just här, skrevs fram genom att betona att egendomen varit i samma familjs ägo sedan 1680, att den bestod av unik bebyggelse, sannolikt ritad av Jean de la Vallée, unik parkanläggning och unikt bibliotek och arkiv, samt tavel- och skulptursamlingar.<sup>77</sup> Fullerö sades utgöra "en oundgänglig del av Västmanlands kultur och på ett förnämligt sätt [spegla] länets kulturella historia".<sup>78</sup> I ansökan sade sig Cronstedt vara beredd att medverka till att samlingarna kunde beses av allmänheten och komma forskning och kulturminnesvård till del,

73. Sandemar, Ansökan, 1997-10-16, s. 2 (opaginerad); Björnstorp-Svenstorp, Ansökan, 2004-09-21; Stadsarkivet Lund (SAL), Kommunstyrelsen, 2005-05-03, Bilagd Remiss, s. 4; citerad i *Erstavik*, Promemoria, 1996-12-04, s. 2-3 (opaginerad); citerad i *Övedskloster*, PM, 2001-10-04, s. 3-4.

74. Sandemar, Ansökan, daterad 1997-10-16, s. 2 (opaginerad); citerad i *Erstavik*, Promemoria, 1996-12-04, s. 2 (opaginerad); Björnstorp-Svenstorp, Ansökan, 2004-09-21; Stadsarkivet Lund, Kommunstyrelsen, 2005-05-03, Bilagd Remiss, s. 2.

75. Citerad i *Erstavik*, Promemoria, 1996-12-04, s. 2 (opaginerad); *Övedskloster*, 2001-10-04, s. 4-5; Björnstorp-Svenstorp, Ansökan, 2004-09-21, SAL, Kommunstyrelsen, 2005-05-03, Bilagd Remiss, s. 5-6.

76. Björnstorp-Svenstorp, Ansökan, 2004-09-21, SAL, Bilagd Remiss, Kommunstyrelsen Lund Dnr 20-70-04, 2005-05-03, s. 5.

77. Fullerö, Ansökan, KA, Dnr. FID 29-94, Ink. 1994-06-16, s. 1 (opaginerad).

78. Fullerö, Ansökan, KA, Dnr. FID 29-94, Ink. 1994-06-16, s. 2 (opaginerad).

en villighet som i övriga fall inte skrevs fram. Hotet mot de kulturhistoriska värdena som en avveckling skulle medföra betonades genom att hänvisa till situationen som skulle uppstå efter att boet efter den siste fideikommissarien skiftats: "En avveckling av fideikommisset medför en överhängande fara för att inventarierna skingras. Att hålla Fullerö i värdigt skick kräver motivation och stora personliga insatser [...] Om min framställning inte skulle bifallas kan man på mycket goda grunder befara att det unika kulturella värde som Fullerö nu har gått förlorat".<sup>79</sup> Ansökan skiljer sig från de efterkommande i två hänseenden. Dels ansökte man i första hand om en förlängning tills vidare, och fick även stöd från fideikommissnämnden för detta, dels var bildandet av ett fideikommissaktiebolag inget som diskuterades, varken i ansökan eller den efterföljande processen. Då det var det första fallet av förlängning sedan Boo fideikommiss 1969 fick Fullerö-fallet karaktär av pilotstudie.

Till övervägande del liknade samtliga ansökningar varandra. En punkt där de skilde sig åt gällde intressenternas enighet. Antingen hänvisade man till en djup oenighet bland intressenterna om hur egendomen skulle förvaltas i framtiden, vilket i sin tur motiverade en förlängning eller så argumenterade man för en förlängning med motiveringen att alla inblandade var eniga om att det var det bästa alternativet. Slutresultatet var alltså detsamma. Erstavik, Sandemar och i viss mån Fullerö tillhörde den första kategorin, medan Övedskloster och Björnstorp-Svenstorp tillhörde den sistnämnda. I fallet Björnstorp-Svenstorp gick argumentationen ut på att intressenterna var eniga om att en förlängning vore bäst, bland annat för att en bolagsbildning skulle leda till "ett antal olika ägare med skilda åsikter".<sup>80</sup> Inom svensk kulturmiljövård existerade uppfattningen, som nämnts ovan, att den enskilde ägaren i första hand hade uppgiften att vårda kulturhistoriskt värdefulla byggnader.<sup>81</sup> Det väcker frågor om dynamiken mellan privat och offentlig i relation till kulturarv. När det gäller fideikommissen kan man konstatera att det personliga

79. Situationen behöver inte beskrivas i detalj här. Det räcker att nämna att änkan efter Carl Wilhelm Cronstedt hade nyttjanderätt till fideikommisset under sin livstid, samtidigt som ett testamente efter Cronstedt skänkte kvarlätenskapen till en stiftelse vars ändamål inte var relaterade till egendomens fortbestånd. *Fullerö*, Ansökan, KA, Dnr. FID 29-94, Ink. 1994-06-16, Bilaga s. 3-4.

80. SAL, Bilagd Remiss, Kommunstyrelsen Lund Dnr 20-70-04, 2005-05-03, s. 5.

81. *SOU 1979:17* (1979) s. 25; *SOU 1991:64* (1991) s. 5-6

engagemanget för bevarande ofta lyftes fram i ansökningarna,<sup>82</sup> men i slutändan var det dock det allmänna som, genom en förlängning av fideikommissurkundens giltighet, förväntades garantera kulturavets fortbestånd.

### *Fideikommissnämnden och remissinstanser*

Som nämnts var det fideikommissnämnden som beredde ansökningarna om förlängning innan regeringen fattade beslut i frågan. Under perioden som studeras i den här artikeln förändrades inte nämndens sammansättning nämnvärt. Juristen Ulla Wadell var ordförande under samtliga förlängningsprocesser. Som beredande myndighet befann sig nämnden i en sorts mellanposition, mellan de sökande och regeringen. Detta innebär i sig inte att den saknade agens. Som nämnts var det fideikommissnämndens skrivelse till regeringen som var upprinnelsen till att frågan om avvecklingen lades till Kulturavsutredningen. Nämndens medlemmar var då på ett flertal punkter kritiska till hur avvecklingen genomförts när det gällde skyddet av kulturav. Att problemställningen var fortsatt prioriterad framgår av att nämnden i samtliga fall också förordade bifall till förlängningsansökningarna. Gällande den första i ordningen, Fullerö, som på flera sätt blev prejudicerande, förordade man i första hand en förlängning tills vidare, med hänsyn till de synnerligen betydande kulturvärden som man ansåg ingick i egendomen.<sup>83</sup> Om en förlängning inte godkändes förordade nämnden att staten skulle lösa in fideikommissets fasta egendom och samlingar med tillämpning av §§ 16 och 17 i avvecklingslagen.<sup>84</sup> I nämndens yttrande om Fullerös förlängningsansökan betonades kulturavets bevarande kraftigare än vid någon annan tidpunkt under perioden. Regeringen beviljade dock enbart förlängning i en generation. Någon inlösen blev aldrig aktuell. En förlängning tills vidare hade måhända ställt avvecklingslagens motsägelsefulla utformning på sin spets.

Efter 1994 övergick nämnden till att i fortsättningen förorda förlängning i en generation. Nämnden var för det mesta enig. Undantaget var Erstavik, där tre medlemmar avstyrkte bifall till ansökan. De ansåg inte

82. Fullerö, Ansökan, KA, Dnr. FID 29-94, Ink. 1994-06-16, s. 2 (opaginerad); citerad i Övedskloster, PM, 2001-10-04, s. 4; Stadsarkivet Lund, Kommunstyrelsen, 2005-05-03, Bilagd Remiss, s. 4-5.

83. Fullerö, Yttrande, 1994-12-14, s. 1, 4.

84. Fullerö, Yttrande, 1994-12-14, s. 1.

att något som talade för att en mer gynnsam avveckling skulle kunna komma till stånd i framtiden, samtidigt som omständigheterna vid de tidigare beviljade förlängningarna varit ”mer unika”.<sup>85</sup>

I beredandet av förlängningarna ingick att remittera frågan till instanser som ansågs relevanta. Det gällde främst två kategorier: nationella kulturinstitutioner samt mer lokala organisationer, så som länsstyrelser. Remissinstansernas svar ska behandlas härnäst.

### *Experterna*

Remissvaren utgjordes av naturliga skäl huvudsakligen av utlåtanden inom specialområdet för varje tillfrågad instans. Riksarkivarien uttalade sig om arkivet i fråga, Statens konstmuseer om konstsamlingar, Kungliga biblioteket om boksamlingar och bibliotek, och så vidare. Den huvudsakliga frågan som ställdes till dessa och andra instanser var vilka kulturhistoriska värden som fideikommissendomen innehade.<sup>86</sup> Då det i samtliga fall rörde sig om egendomar som redan av Kulturarvsutredningen klassats som tillhörande antingen kategori 1 eller 2 gällande bevarandeintresse var svaren i viss mån givna på förhand.<sup>87</sup> Fideikommissen befanns genomgående innefatta stora kulturhistoriska värden beträffande byggnader, samlingar, arkiv och kulturmiljö. Den samlade expertisens uppfattning om dess värde som kulturarv skiljde sig inte från intressenternas framställningar.

Anmärkningsvärt är dock att medan remissinstansernas svar i första hand berörde deras specialområden uttalade man sig i de flesta fall även om själva förlängningsfrågan. För att fortsatt ta Fullerö som exempel fann Statens konstmuseer att konstsamlingen där, bestående bland annat av franska rokokoskulpturer, porträtt, genremåleri samt en mängd verk av Johan Johnsen, utgjorde en ”viktig del av det nationella kulturarvet”, och man ansåg således att ”nämnden måtte anhålla att regeringen förordar att fideikommissurkunden avseende Fullerö skall äga fortsatt giltighet”.<sup>88</sup> Riksarkivet och Kungliga Biblioteket kom till samma slutsats.<sup>89</sup> Riksantikvarieämbetet uttryckte till skillnad från övriga en med-

85. *Erstavik*, Protokollsbilaga till Yttrande, 1997-01-14, s. 1-2 (opaginerade).

86. SAL, Kommunstyrelsen Lund Dnr 20-70-04, 2005-05-03, s. 3.

87. *SOU 1995:128* (1995) Bilaga 2, s. 1-4.

88. *Fullerö*, Utlåtande Statens konstmuseer, 1994-07-27.

89. *Fullerö*, Utlåtande Riksarkivarien, Kammarkollegiets arkiv, 1994-08-10; Utlåtande Kungl. Biblioteket, 1994-07-18.

vetenhet om avvecklingslagen och dess syfte, men förordade ändå en förlängning, i händelse av att intressenterna inte kunde åstadkomma en långsiktig, samlad förvaltning.<sup>90</sup>

Samma mönster går igen i de övriga fallen. Vid behandlingen av förlängningen rörande Erstavik år 1998 förordade Naturvårdsverket och Länsstyrelsen i Stockholms län en tillämpning av § 6. Riksantikvarieämbetet hade denna gång "ingen erinran" mot att den användes om det medgav ett långvarigt skydd för egendomens kulturvärden. Flera remissinstanser sade sig inte vara villiga att ta ställning i frågan, däribland Nacka respektive Tyresö kommun, Skogsvårdsstyrelsen och Stockholms stad.<sup>91</sup>

Gällande Övedsklosters fideikommiss som förlängdes år 2002 ställde sig Sjöbo kommun positiva till en förlängning,<sup>92</sup> detsamma gällde Länsstyrelsen i Skåne län.<sup>93</sup> Nationalmuseum "pläderade starkt" för att nämnden skulle tillstyrka ansökan,<sup>94</sup> medan RAÄ såg fideikommissets bibehållande som den "enda realistiska möjligheten" att bevara den önskvärda helhetsmiljön.<sup>95</sup>

Även i fallet Björnstorp och Svenstorp år 2006 ansåg Länsstyrelsen i Skåne län att ansökan om förlängning borde bifallas.<sup>96</sup> Nationalmuseums utlåtande var i stora drag ordagrant det man avgivit om Övedskloster.<sup>97</sup> Även stadsantikvarien i Lunds kommun förordade förlängning,<sup>98</sup> medan RAÄ ansåg det ligga i det allmännas intresse att Svenstorps och Björnstorps fideikommiss fortsatt kunde brukas sammanhållet, utan att uttryckligen förorda en förlängning.<sup>99</sup>

Det sena 1900-talets strävan efter en breddning av kulturarvet framgår av naturliga skäl inte här. Snarare rör det sig om en fortsättning på

90. Fullerö, Utlåtande Riksantikvarieämbetet, 1994-II-08.

91. Citerad i *Erstavik*, Promemoria om Erstaviks fideikommiss, KA, 1996-12-04, s. 9-12 (opaginerad).

92. *Övedskloster*, Utlåtande Sjöbo Kommun, 2001-05-03.

93. *Övedskloster*, Utlåtande Länsstyrelsen i Skåne län, 2001-06-19.

94. *Övedskloster*, Utlåtande Nationalmuseum, 2001-07-18.

95. *Övedskloster*, Riksantikvarieämbetet, 2001-04-23.

96. Citerad i *Björnstorp och Svenstorp*, Promemoria om Björnstorps och Svenstorps fideikommiss, Dnr 20-70-04, 2006-04-27, s. 12.

97. Citerad i *Björnstorp och Svenstorp*, Promemoria om Björnstorps och Svenstorps fideikommiss, Dnr 20-70-04, 2006-04-27, s. 13.

98. Citerad i *Björnstorp och Svenstorp*, Promemoria om Björnstorps och Svenstorps fideikommiss, Dnr 20-70-04, 2006-04-27, s. 15.

99. Citerad i *Björnstorp och Svenstorp*, Promemoria om Björnstorps och Svenstorps fideikommiss, Dnr 20-70-04, 2006-04-27, s. 16.

det långvariga antikvariska fokuset på elitmonument, på högreståndsmiljöer, fin konst och framstående arkitektur. En av periodens trender på området som däremot genomsyrar remissvaren är dess fokus på kulturmiljöer, snarare än enskilda byggnadsverk.<sup>100</sup> Fideikommissen som kulturarv konstruerades inte enbart som byggnader, eller samlingar, eller kulturlandskap, utan som en av dessa delar bestående helhet. Även ägarfamiljen och fideikommissinstitutet som sådant kunde ingå i denna helhet, som följande längre citat ur en skrivelse av Rose-Marie Söderström, forskare vid Konstvetenskapliga institutionen vid Lunds universitet, kan illustrera:

Fullerö tillhör, såsom frihetstidens berömda arkitekt Carl Johan Cronstedts fädernegård, vårt lands mest betydelsefulla kulturmiljöer. Till gårdens stora värden hör också det vackra läget med väl bevarad parkanläggning, inventarier, bibliotek och arkiv. På ett högst ovanligt sätt har gården – huvudbyggnad, flyglar och parkanläggningar – bevarats och tillhört samma familj i drygt 300 år. Det framstår som en angelägenhet av första ordningen att det får förbli så också i framtiden och den helhet som bildar det nuvarande Fullerö bevaras så orörd som möjligt.<sup>101</sup>

Något fall där någon av remissinstanserna avstyrkte en förlängningsansökan förekom inte. De tillfrågade experterna var överlag eniga: fideikommissens fortbestånd var önskvärt då de säkerställde bevarandet av kultur- och i en del fall även naturvärden. Avvecklingslagens syfte, att fideikommissen skulle avvecklas, samt direktivet att 6 § enbart skulle användas i undantagsfall verkar inte ha betonats i missiven och beaktades sällan av remissinstanserna.<sup>102</sup> Speglar detta en ökad benägenhet för kulturarvsinstitutioner att under den i kulturarvshänseende expansiva perioden förordna långtgående skydd för bevaransvärda miljöer och föremål? Sammantaget tecknar remissvaren bilden av en enig kulturarvssektor, vars uppfattning om fideikommissen i de studerade fallen var att de utgjorde ett effektivt redskap för ett långsiktigt bevarande, snarare än ett institut som tvunget skulle avvecklas.

100. Pettersson (2003) s. 60–61.

101. *Fullerö*, Bilaga, 1994-08-11, Dnr 29-94, s. 3 (opaginerad).

102. SAL, *Kommunstyrelsen*, Dnr 20-70-04, 2005-05-09, s. 3.

### *Regeringen*

Om det var någon av förlängningsprocessernas aktörer som tog det nys nämnda i beaktande var det regeringen. Två sådana tillfällen har redan berörts, i samband med kulturarvspropositionens behandling samt rörande förslaget att förlänga Fullerö tills vidare. Som också nämnts var det kulturministern som formellt fattade beslutet.<sup>103</sup> I Fullerös fall var det Margot Wallström (s), åtföljd av Marita Ulvskog (s) för Erstavik och Övedskloster och Lena Adelsöhn Liljeroth (m) för Björnstorp och Svenstorp. Regeringsskiftet år 2006 medförde alltså ingen omläggning av praxis. Samtliga förlängningar resulterade i förlängning av fideikommissurkundernas giltighet i en generation.

I regeringsbesluten anges som skäl för besluten framför allt skyddandet av de kulturvärden som fideikommissen innehöll.<sup>104</sup> Även här rådde alltså denna uppfattning. Däremot betonades att förlängningarna var en tillfällig åtgärd. Avsikten var att frågan om en avveckling skulle prövas igen vid nästa generations frånfälle. Förhoppningen var att en mer gynnsam avveckling skulle kunna vara möjlig i framtiden.<sup>105</sup>

Ytterst befann sig fideikommissen alltså i spänningsfältet mellan en allmänt förekommande syn på kulturarv och avvecklingslagens bestämmelser. Att de innefattade stora kulturvärden var det ingen som förnekade, heller inte att fideikommissformen möjliggjort, och skulle komma att möjliggöra, dess sammanhållande. Enligt lagen skulle de oavsett avvecklas. Som nämnts förordade lagen främst bildandet av fideikommissaktiebolag för tryggheten av kulturhistoriska och ekonomiska värden. Detta var samtidigt en frivillig åtgärd. Som framgår ovan innehöll ansökningarna oftast skäl till att bolagsbildning inte var aktuellt i de enskilda fallen. Dilemmat för regeringen kan följaktligen formuleras som att antingen driva igenom lagens fullbordande, med risk för negativa följder för kulturarvet, eller fortsatt hålla fideikommissinstitutet vid liv trots syftet med gällande lagstiftning.

103. Undantaget är Sandemars ansökan 2004, som på grund av att det i första hand handlade om fideikommissaktiebolagsbildning hamnade på justitieminister Thomas Bodströms bord. *Sandemar*, Regeringsbeslut 2004-12-09 Dnr Ju2004/11243/L2.

104. *Fullerö*, Regeringsbeslut, 1995-08-24, Dnr Ku94/4799/Ka; *Erstavik*, Regeringsbeslut, 1998-04-23, Dnr Ku97/166/Ka; *Övedskloster*, Regeringsbeslut, 2002-10-10 Dnr Ku2001/2422/Ka; *Sandemar*, Regeringsbeslut, 2004-12-09 Dnr Ju2004/11243/L2; *Björnstorp-Svenstorp*, Regeringsbeslut, 2006-11-16 Dnr U2006, 4077/Kr.

105. *Björnstorp-Svenstorp*, Regeringsbeslut, 2006-11-16 Dnr U2006, 4077/Kr, s. 5.

Besluten att förlänga fideikommissen med en generation framstår därför som en kompromiss mellan å ena sidan fullbordandet av lagens syfte och å andra sidan bevarandet av kulturarv. Annorlunda uttryckt kan man säga att frågan sköts på framtiden. Exakt vilka förändringar som i framtiden skulle möjliggöra en mer gynnsam avveckling specificerades inte. Det fanns heller inget som hindrade fideikommissarierna att inkomma med nya ansökningar om förlängningar i ett senare skede. Fullerö ansökte exempelvis om en ny förlängning 2022, något som det finns anledning att återkomma till.

### *Vems ansvar är kulturarvet?*

Redan i inledningen av den här artikeln konstaterades en nära koppling mellan fideikommiss och kulturarv. Syftet med artikeln har varit att undersöka hur det blev så. Den första frågeställningen handlade om de förutsättningar utifrån vilka fideikommiss kom att bli betraktade som kulturarv. Kopplingen framträder för första gången under mellankrigstiden, i en av de utredningar som syftade till att avskaffa institutet. Tidpunkten kan sägas vara gemensam med en mer allmän omvärdering av herrgården runt om i Europa. Första världskrigets omvälvningar, framför allt störtandet av *l'ancien regime* i flera länder, medförde att adelns traditionella boställen kom att ses som bevaransvärda kvarlevor av ett tidigare samhällsstadium i högre utsträckning än tidigare. Även i avvecklingslagen från 1964 återfanns bestämmelser rörande skyddet av kulturvärden, vilka sedermera användes vid förlängningarna. För den tidens lagstiftare var dock bevarandet av kulturella och ekonomiska värden aldrig något avgörande skäl mot genomförandet av avvecklingen.<sup>106</sup> Utvecklingen efter lagens stiftande ledde till att kulturarvsaspekten av de kvarvarande fideikommissen kom att förstärkas medan den ekonomiska försvagades. De ekonomiska spörsmål som avvecklingslagens stiftare ägnat så stor uppmärksamhet, bland annat rörande sysselsättningen i lokalsamhällena, var i stora delar frånvarande under den efterföljande perioden. Den process av mekanisering och automatisering som ägde rum inom jordbruket under andra halvan av 1900-talet medförde att

106. Se: Bergman & Dackling (2023).

inte ens stora produktionsenheter, som fideikommissen ofta var, generade något överflöd av arbetstillfällen.<sup>107</sup>

I motsvarande grad kom kulturarv att tillskrivas en större betydelse under 1900-talets sista årtionden. Både i allmänhet, som tidigare forskning visat, och i relation till fideikommissen. Inom utredningsväsendet formulerades avvecklingen av fideikommiss som problematisk. Den hade gått för hårt fram, och avvecklingslagens möjligheter till skydd för kulturarvet hade använts för sällan, en uppfattning som delades av fideikommissnämnden. Även om de förslag som återfanns i Kulturarvsutredningen inte ledde till ändrad lagstiftning kom just dessa möjligheter att tillämpas i högre utsträckning, med start i och med förlängningen av Fullerö 1995.

Detta leder in på den andra frågeställningen, hur fideikommiss konstruerades som kulturarv i samband med förlängningsprocesserna. Fokus har varit på just karaktären av process, inkluderande intressenterna, fideikommissnämnden, experterna samt slutligen regeringen, vilka genom ansökningar, utlåtanden, PM och beslut bidrog till att med argument och bevekelsegrunder konstruera fideikommiss som kulturarv. Sammantaget var förlängningarna av fideikommiss 1995–2006 ett resultat av en högst samfällig syn både på kulturarv, en auktoriserad kulturarvsvdiskurs, och på institutet som sådant. Aktörerna som medverkade i processerna var på det hela taget eniga om att egendomarna i fråga, dess byggnader, samlingar och miljöer, utgjorde ett kulturarv av synnerligen högt värde, samt att fideikommissförordnandenas fortsatta giltighet var ett effektivt sätt att bevara dessa. De argument som användes i ansökningarna fick, eller hade redan på förhand, gehör både hos fideikommissnämnden och de experter som anlätades som remissinstanser. Med tanke på att nämnden i fallet Fullerö, med tillstyrkande av ansökan, förordade en förlängning tills vidare är det ingen överdrift att säga att det inledningsvis under perioden fanns aktörer som verkade för institutets återpermanentande, om än med ett begränsat antal egendomar jämfört med när avvecklingen inleddes.

Satt i relation till den tidigare forskning om slott och herrgårdar som redovisades inledningsvis framstår synen på fideikommiss som kulturarv som en fortsättning på den under 1900-talet framväxande förståelsen av

107. Irene A. Flygare & Maths Isacson, *Det svenska jordbrukets historia: Jordbruket i välfärdssamhället 1945–2000* (Stockholm 2003) s. 173–195.

dessas platser, som högstående symboler för en förfluten tid. Att jämföra med Storbritanniens *stately homes*, "England's greatest contribution to Western civilization",<sup>108</sup> är kanske att dra det väl långt, men betonandet av det värdefulla och unika i fideikommissens byggnader och samlingar var som visats genomgående. Dessutom tenderar Storbritannien alltid att vara extremt i dessa sammanhang. Det unika i det svenska fallet blir då snarare själva fideikommissformen, vars implikationer om fortsatt odelat bevarande av egendomarna om något gjorde dem än mer benägna att i första hand bli betraktade som kulturarv.

Om samsynen rörande det faktum att fideikommissen var kulturarv var utbredd blev den centrala frågan snarare vems ansvar det var att säkerställa det. De svenska fideikommissen inrättades som rent privaträttsliga konstruktioner. Förlängningarna reglerade ägarförhållandena för ett relativt litet antal enskilda individer. Detta, och ägarnas yttersta ansvar,<sup>109</sup> till trots är det tydligt att det allmänna tillskrevs en betydelsefull roll som kulturarvets yttersta garant. Problemställningen som formulerades i *Att förvalta kulturmiljöer*, att arvskiten hotade att splittra egendomarna, var vägledande under hela perioden.<sup>110</sup> Det framkommer inte huruvida den enighet bland berörda parter som betonades i vissa av ansökningarna kunde komma att ge upphov till lösningar där egendomen sammanhållning säkrades genom exempelvis arvsavsavsägelse, -överlåtelse eller testamentariska förordningar. En förlängning av fideikommisset verkar givet omständigheterna ha varit förstahandsvalet.

Detta var en inställning som i hög grad sanktionerades av de olika experter som agerade remissinstanser, varav många förordade förlängning. Den förskjutning på det antikvariska området, mot vård av större kulturmiljöer snarare än enskilda monument, som ägde rum under perioden fann hos de kvarvarande fideikommissen tacksamma bevarandeobjekt. Förutom den anmärkningsvärda bebyggelsen innefattade de också i allmänhet värdefulla kulturlandskap och nyttiga naturområden, samt ägarfamiljer med lång kontinuitet bakåt i tiden. Dock lyser det faktum att lagstiftningen på kulturmiljövårdens område utvidgats sedan avvecklingslagens tillkomst med sin frånvaro i det studerade materialet. Det är naturligtvis alltid vanskligt att dra slutsatser om vad

108. Peter Mandler, *The fall and rise of the stately home* (London 1997) s. 401.

109. *SOU 1979:17* (1979) s. 21–26

110. *SOU 1991:64* (1991) s. 122.

som inte återfinns i ett givet källmaterial, men i det här fallet kan det konstateras att bibehållande av fideikommissen genomgående sågs som ett mer kraftfullt verktyg för bevarande än andra potentiella insatser. Förlängningsansökningarna avspeglar givetvis en vilja att hålla egendomarna i fråga samlade som en enhet. Samma släkt som tidigare skulle bebo gården, kulturlandskapet hållas öppet och bok- och tavelinsamlingar fräslas från auktionsfirmorna. Arvsproblematik av den typen är dock inget unikt för egendomar som är fideikommiss. Vem som ska få vad, vem i nästa generation som ska ta över och under vilka förutsättningar är utmaningar för alla former av familjejordbruk.<sup>111</sup> I någon mån gäller det även för arv överhuvud. Vad som är unikt med de kvarvarande fideikommissen är att det i dessa fall existerat en möjlighet att förlänga urkundernas giltighet och på så sätt undvika riskerna som förknippas med ett arvskifte. Som visats var det när bevarandet av kulturarv sågs som det överordnade målet som detta medgavs.

### *Ny riktning?*

I juni 2022 tog regeringen ställning till en andra ansökan om att förlänga Fullerö fideikommiss. Till skillnad från 1995 blev det den här gången avslag. Det var inte till följd av att värderingen av egendomens kulturvärden förändrats, de ansågs fortfarande vara höga. Däremot gjordes bedömningen att en förlängning inte skulle komma att underlätta en avveckling i framtiden. Med hänvisning till lagens syfte ansågs det inte finnas tillräckligt starka skäl för att bevilja ansökan.<sup>112</sup> Med det beslutet färskt i minnet är det möjligt att de beviljade förlängningarna mellan 1995 och 2006 i framtiden kommer att betraktas som en parentes i fideikommissens historia. Det skulle i sin tur stärka intrycket av 1990-talet som en period där kulturarv värderades exceptionellt högt.<sup>113</sup>

Historien om avvecklingen av de svenska fideikommissen är just historien om olika världens vägande mot varandra. Fideikommissens grundtanke och utformning har i vissa sammanhang beskrivits som förkastlig ända sedan 1800-talet. Kritiken som riktats mot institutet har

111. Irene A. Flygare, *Generation och kontinuitet: Familjejordbruk i två svenska slättbygder under 1900-talet* (Uppsala 1999) s. 376–397.

112. *Regeringsbeslut, 2022-06-02, Ku2021/01430, s. 1.*

113. Här kan nämnas att avslaget på Fullerös ansökan till trots inkom under arbetet med den här artikeln ännu en ansökan om förlängning, denna gällande Björnstorp-Svenstorp, vilken i skrivande stund är under behandling.

innehållsmässigt inte förändrats nämnvärt över tid. Den har bestått i att fideikommiss är otidsenligt och orättvist. Kulturarvsargumentet, fideikommissinstitutets sköld under andra halvan av avvecklingsfasen, kan tidigast härledas till 1930-talet, och fick sedermera begränsat inflytande på avvecklingslagens utformning. Ur det perspektivet är otidsenlighet nödvändigtvis ingen nackdel, utan snarare en del av det bevaransvärda, och synpunkter på bristande rättvisa kunde desarmeras genom försäkran att yngre syskon var med på en förlängning. När Fullerös andra ansökan om förlängning avslogs innebar det naturligtvis inte kulturarvets sorti ur sammanhanget. Även denna gång förekom remissinstanser som förordade fortsatt beviljande av ansökan på sådana grunder.<sup>114</sup> Om bevarandet av kulturarv anses vara den över allt annat stående principen är fideikommissformen, sammanhållandet av en egendom genom att begränsa innehavet till en person, onekligen effektiv. Men regeringen värderade i fallet Fullerö lagens genomförande högre än bevarandet av kulturarv. Om den bedömningen blir praxis återstår för de kvarvarande fideikommissen att avveckla, antingen genom att bilda aktiebolag, eller att återgå till vanlig succession, i enlighet med avvecklingslagen. Först då kan ett fullständigt bokslut göras över vad som måste vara en av de mest långdragna politisk-ekonomiska processerna i Sveriges historia.

114. Exempelvis: *Yttrande, Kungliga biblioteket, Dnr 2020-1241, 2021-03-18*, <<https://www.kb.se>> (31/8-2023); samt *Kommunstyrelsens yttrande, Västerås stad, 2021-04-07*, <<https://www.vasteras.se>> (31/8-2023).

## Fideikommiss as cultural heritage:

### Arguments for prolonging Swedish fideikommiss, 1995–2006

Sweden is the only country in the world where the institution of *fideikommiss*, a form of entail, still exists. Like its equivalents elsewhere, the purpose of the Swedish *fideikommiss* was to keep a given property undivided by limiting its inheritance to a single heir in perpetuity. It has survived, despite coming under political attack in the nineteenth century and a law for its complete abolishment being in effect since 1964. One reason for its continued existence is five cases, between 1995 and 2006, where the validity of certain *fideikommiss* was extended by the government with reference to the protection of cultural heritage. It was deemed that to avoid an undesirable division of the properties in question, each of the five *fideikommiss* could be prolonged by one generation.

This article examines how the Swedish *fideikommiss* came to be regarded primarily as cultural heritage. What circumstances meant the *fideikommiss* could be considered cultural heritage? The background of the institution is outlined, followed by an examination of the legislative developments regarding the *fideikommiss*, the field of cultural heritage conservation, and the relationship between the two. This is followed by the particulars of how the *fideikommiss* was constructed as cultural heritage during the process of prolongation.

The connection between the *fideikommiss* and cultural heritage is shown to follow on the wider adoption of the concept in the late twentieth century, to the extent that the abolition of the *fideikommiss* itself came to be seen as problematic. The return to normal succession, and consequent inheritance by multiple heirs, risked splitting up large estates, which, from a cultural heritage point of view, were thought more valuable if kept intact. The prolongations of the *fideikommiss* were the result of a strong consensus about cultural heritage, an official heritage discourse, and the institution itself. Stakeholders generally agreed that the properties in question, their buildings, collections, and land, were cultural heritage of great significance, and the continued validity of the *fideikommiss* was an effective way to preserve them.

*Keywords:* entail, aristocracy, landed estates, heritage discourse